

Волинь філологічна : текст і контекст. Українська література як художній феномен : зб. наук. пр. / уряд. Т. П. Левчук. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – Вип. 20. – С. 51–61.

Удк 821.161.2-31.09

Віталіна Кизилова

Художня версія інтерпретації історичної доби в повісті Зірки Мензатюк «Як я руйнувала імперію»

У статті проаналізовано нову історичну повість Зірки Мензатюк для підлітків «Як я руйнувала імперію». Звернено увагу на її жанрову домінанту, що конкретизована художнім часом. Акцентовано на маркерах радянської доби, за допомогою яких розкривається історичне мислення письменниці, її відчуття епохи.

Ключові слова: література для дітей та юнацтва, жанр, історична повість, хронотоп, історична доба.

Зміни в політичному, соціальному, культурному житті країни, що відбуваються нині в державі, зумовлюють посилення інтересу до вітчизняної історії, витоків національної культури, національних традицій. Це своєю чергою посилює зацікавленість письменників, літературознавців сторінками історичного минулого нашої держави, актуалізує потребу системного аналізу певних літературних явищ. Художня історична література, зображуючи певну історичну епоху, здатна розкривати особливості суспільного устрою, ідеологію, побутові і психологічні особливості її сучасників; вона має емоційний вплив на читача, що сприяє залученню до читання широкої аудиторії. Цей факт позитивно впливає на літературну культуру підлітково-юнацької аудиторії при укладанні нової моделі читання: книга на історичну тему стає важливим джерелом інформації, масової комунікації, задовольняє естетичні й інтелектуальні потреби.

Аналітично-критичний дискурс історичного твору представлено в дослідженнях Л. Александрової, С. Андрусів, Є. Барана, М. Богданової, А. Гуляка, З. Голубевої, І. Денисюка, В. Дончика, М. Ільницького, Ф. Кейди,

Д.Пешорди, О.Проценко, В.Разживіна, В. Шевченка, В. Фащенко та ін. Проблемно-тематичні пошуки та орієнтації науковців свідчать про продуктивність аналізу особливостей художньої структури, типологічної спорідненості, компонентів поетики історичного твору в аспекті його хронотопної структури. Г. Дзись слушно зауважує: «художній час та художній простір забезпечують цілісність художнього твору, структурують його будову, окреслюють стосунки між автором і персонажем, репрезентують проблему кута зору. Отже, концепція хронотопу здатна пояснити глибинні змістові пласти художнього тексту та є засобом авторського самовираження» [1, с. 125].

У цій розвідці мова піде про специфіку авторської інтерпретації історичної доби у повісті Зірки Мензатюк «Як я руйнувала імперію» для підлітково-юнацької аудиторії. Твір побачив світ 2014 року й розповідає читачам про останні роки існування СРСР. На прикладі життя окремої родини письменниці продемонструвала художню версію руйнації радянської імперії, осмислення й переоцінки цінностей, намагалася показати читачеві ті процеси, що відбувалися в колишньому СРСР напередодні його розпаду, передати атмосферу суспільного життя в країні, що проектувалася на долі її пересічних громадян.

У центрі повісті – Яринка Найчук, дівчинка-підліток, яка разом зі своїми батьками й тіткою-студенткою живе в Києві, а на літні канікули приїздить до бабусі в невеличке село на Буковині. «Вчуся я непогано, хоч і не відмінниця. Нічим особливим не відрізняюся. Не спортсменка, не юна поетеса, на вигляд також звичайнісінька», – так характеризує вона себе в повісті [5, с. 21]. Авторка не наділяє головну героїню твору винятковими рисами характеру, підкреслюючи в такий спосіб, що зображувані події в той період історичної доби злилися з долями звичайних людей. Першоособовий наратив дав можливість Зірці Мензатюк показати дух модельованої епохи очима молодого покоління, що вимагало від письменниці не лише глибоких знань фактичного матеріалу, а й використання авторського вимислу й домислу.

Жанрову домінанту повіті конкретизовано художнім часом. Він, за слушним зауваженням Д. Лихачова, – «явище самої художньої тканини літературного твору, яке підкорює своїми художніми завданнями і граматичний час, і філософське розуміння його автором» [4, с. 234]. Чітке датування спостерігається в підзаголовках: Літа Божого 7496 (воно ж літо 1988); Літа Божого 7497 (воно ж літо 1989); листуванні головної героїні з друзями: «З 8 по 10 вересня проходив Установчий з'їзд Руху, і ми з батьками стояли під політехнічним інститутом» [5, с. 262].

Сюжетний час фіксовано за допомогою перебігу певних подій: подорожі Яринки з тіткою Орисею потягом до бабусі, прибирання сільської оселі, спілкування з однолітками на річці Прут під час канікул, кумедних пригод з сусідкою Софронихою тощо. Загальну атмосферу життя наприкінці 80-х років минулого століття передають предметні реалії: «сервіс» у залізничних вагонах, дефіцитний «Київський» торт, вуличні телефони-автомати, першотравневі демонстрації тощо. Цій меті підпорядкована своєрідна «радянська» лексика, що дистанціює художній час літературного твору і час дійсності реципієнта. Письменниця намагається пояснити її читачеві за допомогою ремарок: *енкаведисти, кагебісти – працівники радянської служби безпеки, яка називалася ЧК, потім НКВД, а пізніше КГБ (с. 57); спекулянти – так у Радянському Союзі називали людей, які продавали прислані або привезені з-за кордону речі. Спекуляція, тобто перепродаж, була заборонена, за неї могли посадити в тюрму (с. 48); самопал – саморобні речі, підроблені під фірмові (с. 84) та ін.*

Коло прикмет доби авторка розширює за допомогою лексики і фразеології з молодіжного середовища: *зірвало гальма, не фонтан, спектакль починається, металіст, рокер*, прізвищ популярних на той час співаків: *Алла Пугачова, Олександр Малінін, Валерій Леонтьєв*. Маркерами сучасності виступає вбрання героїв повісті: *кросівки з різнокольоровими шнурками, джинси-варьонки, сафарі, футболки, різнокольорові неонові гумки для волосся, заколки* тощо. При цьому письменниця не просто «одягає» в нього своїх

персонажів, а акцентує увагу на конфліктах у дитячому середовищі, пов'язаних із наявністю-відсутністю «фірмових» речей, що були атрибутом успішності в радянську добу і предметом заздрощів дітей із звичайних родин.

Радянська епоха постає зі сторінок повісті через опис житла дійових осіб, його інтер'єру, особливостей побуту. Показовим у цьому плані є помешкання директора сільської школи: «То була гарна кімната з дорогими фінськими меблями. На стіні над диваном красувався портрет Леніна, а під ним низка грамот у рамочках “за трудові здобутки”, не інакше. <...> У кутку стояла книжкова шафа з довгими рядами однакових палітурок – творами того ж Леніна, біля вікна – письмовий стіл з різними сувенірами: Спаською вежею московського Кремля, копією космічної ракети “Союз-2”, фотографією атомного криголама “Ленін”, вправленою в кришталеву підставку» [5, с. 44]. Його донька Ніночка – зразкова школярка, відмінниця, голова сільської піонерської дружини – навіть на канікулах пильно стежить за поведінкою своїх однокласників, дбає про їх моральний вигляд. Її ідейно «правильна» позиція, повчальна манера спілкування з однолітками, захист (щоправда, більше на словах) всього радянського всуміш з відкритою демонстрацією імпортних модних речей підпорядковані показу загальної тональності життя наприкінці 80-х років минулого століття. Ніночка товаришує з такими ж винятково позитивними Дашею й Лізою, котрі в усьому підтримують зразкову радянську дівчинку, пристають до всіх її пропозицій й успішно втілюють їх у життя.

Структурну роль у висвітленні часу в повісті стають численні розмови, дискусії, суперечки, що виникають в підлітково-юнацькому середовищі з різних тем: історія, філософія, музика, а особливо – політика. Найактивнішу позицію в них займав Ігрек (Ігор Косовець). Він приносив до молодіжного гурту свіжі новини, активно відстоював свою позицію, сміливо ділився останніми політичними анекдотами: «Прийшов вуйко в театральну касу та й питає: “Чи є квитки на з'їзд колгоспників?” – “Ні, вуйку, нема”. – “Я так і знав. Як файна комедія, то ніколи нема квитків”» [5, с. 32]. Іронічний погляд Ігоря на радянську дійсність, його манера спілкування (сипати анекдотами, жартувати

над ідейно правильними однокласниками), часом виклична як для піонера поведінка (міг прийти до школи в червоних штанах, наважитися зняти радянський прапор на школі й замість нього почепити підштаники тощо) – типові риси бешкетника зображуваної Зіркою Мензатюк доби. Утім, саме вони стали підґрунтям магнетизму, що згодом дав можливість Ігреку згуртувати навколо себе активних прихильників українського національно-визвольного руху під час його зародження в західній Україні.

Крок за кроком письменниця описує в повісті не лише процес розпаду Радянського Союзу, вона акцентує увагу на вибоках формування національно свідомої молоді на теренах України, еволюції характерів героїв твору. Мистецьки переконливо змодельовано автором мітинг біля пам'ятника Мілди на захист рідної мови, прав і свобод людини, організований Гельсінською спілкою в Ризі, на який потрапила Яринка з батьками під час літньої поїздки по Прибалтиці у 1988 році. «Люди в колоні несли квіти, плакати, написані латиською мовою, і прапори, вишнево-білі, як півонії ранкової незнайомки. Йшли мирно, співаючи, а наблизившись до пам'ятника, покладали квіти – вже не на постамент, всуціль застелений букетами, а на асфальт навколо нього» [5, с. 76]. Письменниця не обмежується фіксацією цієї події, а намагається продемонструвати юному читачеві її дух, емоції, що виникають в юної героїні під час побаченого дійства. З одного боку – захоплення й здивування можливістю відкрито захищати свій народ, виявляти протест, з іншого – відчуття страху бути побаченим на мітингу, заарештованим. Сконцентрована в часі подія створює напруження оповіді, надає їй певного психологічного підтексту, чому підпорядкований і композиційний прийом ретардації. Спілкування з жінкою з біло-вишневими півоніями біля пам'ятника Мілди, відвідування виставки ірисів і Домського собору, стояння в чергах за одягом, що передувало мітингу, створюють інтригу, підтримують неперервність сюжетної дії. Ретроспективний характер має епізод з фотографуванням демонстрантів численними репортерами. У спогадах Яринки постала схожа ситуація, що трапилася біля Володимирського собору два роки потому з нею й

матір'ю і відчуття хвилювання дорослої людини через те, що вони потрапили в кадр: «Радянських дітей не можна водити до церкви, ми мусимо виростати войовничими атеїстами-безбожниками» [5, с. 79]. Встановлення причиново-наслідкового зв'язку між цими подіями підтримує неперервність сюжетної дії.

Почуття страху бути поміченим на мітингу і, як наслідок, покараним за це радянською владою витісняється іншим – гордістю за латишів, за їх силу духу, нескореність. Ця подія відіграла важливу роль у формуванні свідомості не лише дівчини-підлітка, а і її батьків. Захоплення від побаченого викликає асоціації з долею українського народу, мрії про відновлення української державності, посилення ненависті до тоталітарного радянського режиму.

На думку Н. Тамарченка, в історичному творі надзвичайно наочно виступає розкриття прикмет часу у просторі [6, с. 72]. Цікаво простежити, як наприклад, авторка розкриває релігійне питання. У селі, де проводила канікули Яринка, з прадавніх часів була церква. Згідно з радянською традицією (згадаймо «Собор» О. Гончара) в ній довгий час був склад мінеральних добрив. Це питання довго боліло селянам, надто солдатським вдовам, які хотіли молитися за своїх загиблих у Другій світовій війні чоловіків. Показовим у цьому плані є епізод з мітингом з нагоди відкриття в селі пам'ятника воїнам-визволителям. На ньому солдатським удовам вручали темні хустки. Софрониха, сусідка Яринчиної бабусі, несподівано підійшла до мікрофона і звернулася до районного й обласного начальства: «... Ви в Бога не віруєте, для вас то опіум... але тепер демократія, так по телевізору кажуть... То ви собі моліться на що хочете, на Москву, на Кремль, на чорта, на дідька <...> а нам відкрийте церкву! Дайте мені помолитися за мого Софронія убієнного! Свічку поставити. Службу Божу замовити за упокій душечки золотої!» [5, с. 136]. Зірка Мензатюк, обмежуючись стислими часовими рамками художнього часу, вловлює найвагоміші його прикмети, акцентує увагу на процесі зняття ідеологічних табу, вивільнення з-під радянських догматів, зокрема, відродження християнко-релігійних цінностей у суспільстві, що демонструє подальший перебіг подій твору. Попри сильний опір збоку партійного керівництва, церкву в селі все ж

було відкрито, старше покоління доклало неабияких зусиль у її відновленні. І хоча письменниця тут (як, до речі, і в більшості інших епізодах твору) не використовує конкретних фактів історії, уміле моделювання настроїв людей, їх прагнень і поривань, загальної атмосфери дали можливість передати суперечності складної епохи.

Важливе значення для інтерпретації особливостей історичної доби мають персонажі твору. Найбільш колоритним представником старшого покоління є Софрониха. При моделюванні цього образу письменниця апелює до фольклорних цінностей, що сприяє вираженню «народної душі», увиразнює типологію національного мислення, ментальності. «Це була б майже сільська класика, живий персонаж Нечуя-Левицького – балакуча й сварлива баба, охоча до пліток і чуток, – якби не одна риса, що робила її унікальною, як доісторичний мамонт. Софрониха вірила в чари й ворожбитство і навіть сама трохи зналася на них» [5, с. 18]. Її життя суцільно зіткане з незвичайних подій і фантастичних ситуацій, що пов'язані з дотриманням обрядів, магії (розгардіяш, наприклад, який вчинила Яринчина кішка в світлиці, вона розцінила як появу щезника, що стало причиною тривалої сварки з сусідами). Дітей і молодь така архаїчна поведінка старої забавляє (в радянські часи народні прикмети й вірування вважали анахронізмом) і провокує численні пригодницькі епізоди з її участю.

Старше покоління в повісті є носієм національного колориту, духовної історії народу. Зображені письменницею клопоти по господарству Яринчиної бабусі, опис її хати, городу, приготування страв, пильна увага до національного вбрання (дається взнаки епізод вбирання Орисі в національний костюм на свято в Залужани) набули ознак концентрованого духовно-практичного досвіду, способу збереження в часі й просторі.

Документальне зображення розвитку подій, достовірність у підході до історичного матеріалу зумовлює еволюцію характерів персонажів, їх внутрішнього стану. Зірка Мензатюк, спираючись на історичні факти, датовані 1989 роком, – виникнення Народних Фронтів у Прибалтиці, створення

організації Народний Рух України за Перебудову, – намагається продемонструвати читачеві процес становлення в молодого покоління національної свідомості й характеру, духовної опори. Важливе місце тут посідає Яринчина тітка Орися – випускниця університету. Її активна життєва позиція, завзятість, сміливість і відчайдушність, обізнаність у політичних процесах сучасності всуміш з любов'ю до рідної землі, вболіванням за долю України слугували поштовхом до вступу до Народного Руху України, участі в рухівській конференції у Чернівцях. Орисю не засмутила відмова у прийнятті на роботу в рідну сільську школу, як і в більшість інших шкіл району, через свої життєві переконання; разом з друзями вони виготовляли значки з українською символікою, клеїли листівки, брали активну участь в організації рухівських конференцій.

Характери юного покоління (Яринка, Півоня, Ігрек, Андрій) виписані в повісті з акцентом на їх внутрішньому світі, міжособистісному спілкуванні статей. Як свідчать психологи, «юнацька мрія про кохання виражає насамперед прагнення емоційного контакту, розуміння, душевної близькості», а конкретні прояви юнацької сексуальності тісно пов'язані з комунікативними рисами особистості і специфічними нормами соціального середовища [3, с. 228]. Невипадково, що Яринка, мріючи про справжнє почуття кохання, малювала в уяві не лише парубка з характерною зовнішністю (синьоокий, високий, білявий), не менш важливими для неї були близькість ідеалів, цінностей, почуття справжньої дружби. Цим параметрам відповідав Андрій. Крім того, що хлопець був гарний на вроду, він любив читати, «...палко говорив про Україну! Читав напам'ять Симоненка, зачаровувався фільмами, в яких грав знаменитий земляк-буковинець Іван Миколайчук. А як захоплено розповідав про Володю Івасюка! Андрій – наш, український хлопець, патріот до кінчиків нігтів...» [5, с. 224]. Письменниця не ідеалізує стосунки молодих людей, як це практикувалося, зокрема в наскрізно соцреалістичній літературі для дітей та юнацтва (пор., наприклад, перше почуття у Віктора Перегуди до Юлії Жукової в романі О. Донченка «Золота медаль» виникло через те, що дівчина своїми

вчинками схожа на Зою Космодем'янську, має правильні хороші думки, а головне – любить свою Батьківщину, «єдину в світі!» [2, с. 177]). Конфлікти між Яринкою й Андрієм зумовлені не стільки безпричинними ревнощами хлопця, скільки його громадською позицією: «обережністю», з якою він любив все українське лише на словах. Коли постала потреба діяти, сміливо заявити про себе як про справжнього патріота України, поруч з Яринкою опинився Ігрек, сільський баламут, який у своїх діях і вчинках був більш послідовним і щирим, ніж боягуз і ревнивець Андрій.

Головним завданням в історичній повісті Зірки Мензатюк став показ процесу розпаду радянської імперії, причин руйнування в свідомості людей соціалістичних ідеалів, з'ява нової ідеологічної парадигми, що зумовило відповідний підхід до розбудови характерів персонажів. Письменницею основний акцент був зроблений не на «анатомії характеру» підлітків, глибинах їх морального й духовного світів, як, наприклад, у психологічній прозі (Ніна Бічуя). У показі ініціацій юних персонажів авторка уникає психологічної розробленості їх образів, натомість пріоритетними вважає ідеологічні, суспільні цінності, що превалюють в їх діях і вчинках.

Як бачимо, художній час, переданий Зіркою Мензатюк в історичній повісті для підлітково-юнацької аудиторії «Як я руйнувала імперію» за допомогою маркерів доби (предметних реалій, специфічної радянської лексики, опису житла, одягу, особливостей побуту, дискусій і суперечок на політичні теми, особливостей інтерпретації релігійного питання, своєрідності розкриття внутрішніх мотивів поведінки персонажів тощо) увиразнює її жанрову домінанту. Історичне мислення письменниці, її відчуття епохи розкривається синтезом елементів хронотопного комплексу, своєрідністю komponування художнього світу, єдністю художньої тканини твору. Його структурна побудова увиразнює змістові властивості, допомагає створенню цілісного художнього світу, є засобом індивідуально-художньої реалізації письменницького сприйняття подій минуло. Авторська модель репрезентації історичних явищ,

подій стимулює динаміку національного духу, забезпечує довготривалу актуальність твору.

Джерела та література

1. Дзись Г. Специфіка хронотопу у жанрі прозової мініатюри: фрагментарність, мозаїчність, часопросторові зміщення / Г. Дзись // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство: Зб. наук. праць. – Вип. XVIII / Ред. кол. Я.О.Поліщук та ін. – Рівне: РДГУ, 2008. – С. 125–135.
2. Донченко О. Золота медаль : роман / О. Донченко. – К. : Веселка, 1971. – 346 с.
3. Кон И. С. Психология ранней юности : кн. для учителя / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с. : ил. – (Психол. наука – школе).
4. Лихачев Д. С. Поэтика художественного времени. Поэтика художественного пространства // Поэтика древнерусской литературы. – Ленинград: «Художественная литература», 1971. – С.231-405., стор. 234
5. Мензатюк Зірка. Як я руйнувала імперію : для серед. шк. віку / Зірка Мензатюк. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2014. – 272 с.
6. Тamarченко Н. «Эстетика словесного творчества» М.М. Бахтина и русская философско-филологическая традиция / Н.Д. Тamarченко. – М. : Изд-во Кулагиной, 2011. – 400 с.

Виталина Кизилова. Художественная версия интерпретации исторической эпохи в повести Зирки Мензатюк «Как я разрушала империю».

В статье проанализирована новая повесть Зирки Мензатюк для подростков «Как я разрушала империю». Писательница продемонстрировала художественную версию разрушения советской империи, осмысления и переоценки ценностей, тех процессов, которые происходили в СССР накануне его распада. Дух моделированной эпохи показан глазами молодого поколения, что требовало от автора не только глубоких знаний фактического материала, но и использования вымысла и домысла. Жанровую доминанту повести конкретизировано художественным временем. Его маркеры (предметные реалии, специфическая советская лексика, описания жилища, одежды, особенностей быта, дискуссии на политические темы, острота религиозного вопроса, внутренние мотивы поведения персонажей) помогают создать целостный художественный мир, являются средством индивидуально-художественной реализации авторского восприятия событий прошлого. Авторская модель интерпретации исторической эпохи стимулирует динамику национального духа, обеспечивает длительную актуальность произведения.

Ключевые слова: литература для детей и юношества, жанр, историческая повесть, хронотоп, историческая эпоха.

Vitalina Kyzylova. The artistic version of the historic epoch interpretation in Zirka Menzatiuk's narrative "How I was destroying the empire".

Zirka Menzatiuk's new narrative for teenagers "How I was destroying the empire" is analyzed in this article. The writer has demonstrated the artistic version of the Soviet empire collapse, soul-searching and comprehension of the processes that took place in the USSR before its collapse. The modeled epoch spirit is shown by new generation eyes that demanded from the author not only the deep knowledge of the facts but also the usage of invention and conjecture. The genre dominant of the narrative is concretized by artistic time. Its marks (realistic objects, specific soviet vocabulary, dwelling description, clothes, peculiarities of the mode of life, discussions on the politic topics, the acuity of the religion question, inner prayers and the behavior of the characters) help to create the entire artistic world, they are the means of the individual-artistic realization of the author's perception of the past events. The author's model of the historic epoch interpretation stimulates the dynamics of the national spirit and ensures a long topicality of the work.

Key words: childhood and youth reading, genre, historical narrative, chronotope, historic epoch.